

ПЕТЪР ПОНДЕВ
ХУМОР, РОДЕН СРЕД НАРОДА

chitanka.info

Когато четете разказите на Чудомир, трудно е да си отговорите какво така силно ви привлича в тях — дали описваната весела случка, дали героите, или самият автор, който уж се мъчи да не издава присъствието си, но който с цялата си душа се смее заедно с вас. Хуморът е сякаш вродена потребност у Чудомир. Такава потребност, каквато потребност е за него да бъде винаги сред своите герои, сред широките низини на народа, сред самия живот. Невъзможно е да си представите Чудомир откъснат от тази жизнена среда. Искате ли да му причините най-голямото страдание, поставете го да живее далеч от неговите герои. Вие ще му отнемете смеха. А в Чудомировия смях е вложено всичко — и неизтощимата жизнена сила на народа, и радостта на обикновените прости хора, и съкровищата на народната мъдрост. И тъкмо затова, когато заедно с Чудомир се смеем над веселите истории с неговите герои, нас ни покорява едно голямо чувство — любовта към човека от народа. Това голямо чувство — обичта към народа — е откърмилото творчеството на Чудомир.

Със своите разкази Чудомир се появява в литературата ни сравнително късно — едва в началото на 30-те години, като се имат пред вид неговите първи литературни опити, датиращи от 1908 г. — времето, през което той сътрудничи във в. „Барабан“ и в средата на Димчо Дебелянов, Н. Райнов, Лилиев и Ясенов пише своите къси стихове, подписвани с псевдонимите: Фанфан, Максим Гладни, Пилот и др. Но тези първи литературни амбиции отшумяват. Повече от две десетилетия Чудомир стои настрана от литературата. Всъщност той и не беше й се обричал. През това време той по-често държи в ръцете си четката и палитрата на художника, но не се докосва до перото. Едва през 30-те години Чудомир започва да рисува своите „нашенци“. И за наша радост — този път в литературата.

Чудомир е също измислено име. Но под това име случаят бе пожелал да се появи истинският писател, спотайван дълго зад свойствената му неувереност и плахост. Появата на това измислено име напомня по всичко онези анекдотични случки, с които изобилствуват разказите на Чудомир. За това, как неизвестният художник Димитър Чорбаджийски от село Турия бе приел новото си име, под което му е било съдено да се прочуе, разказва самият Чудомир: „През 1908 година македонците се трепеха пак помежду си и санданци убиха Борис Сарафов и Иван Гарванов, видни дейци.

Правителството разпратило по всички общини портретите на Яне Сандански, Тодор Паница и Чудомир Кантарджиев и ги сочило като убийци. Като си дойдох през лятото в село, както винаги, пръв ме посрещна Дянко Фурнаджията — весел, духовит и пиан загорец, който отдалеч още се провикна: «Охо, Чудомире, добре ми дошел!» «Какво име си ми измислил?» — питам го, а той ме заведе в общината и ми посочи тази снимка. И наистина Чудомир Кантарджиев, млад, рошав комита, напомняше много на мене — млад, рошав художник. Оттогава ми остана името Чудомир, поде го компанията в село, и досега.“

Чудомир е роден в прочутата Долина на розите — един прелестен край, запазил духа и традициите на националното ни възраждане и веселите нрави на средногорския българин. Оттам е вероятно и неговата неизменна любов към изкуството. Но в този прелестен край Чудомир бе познал също горчивите истини на живота, които няма да забрави никога. Припомняйки си изживяното, той тутакси ще каже: „Роден съм в едно малко балканско селце в Долината на розите, но по-малко съм изпитал аромата на тия рози, а повече тръните им.“

Някакъв каприз на съдбата бе пожелал сякаш да даде име на тези далечни спомени. „Горчилов дол“ — така се е казвала местността, където малкото дете от село Турия, босо и недоспало, е прецапвало студените води на селската река и със сълзи на очи е молило слънцето да не го изпреварва, за да може да напълни чувалите с благоуханния цвят, под който са се криели зли тръни. Такива зли тръни бяха причина за много горчивини в живота на Чудомир. Може би затова и в неговата светла и приласкаваща усмивка трептят онези чувствителни бръчици на човешка горчивина, които ти подсказват, че този усмихнат човек те разбира и че можеш напълно да му се довериш. Тази усмивка ни привлича и в разказите на Чудомир. Тя е придала топлина и на светлите и весели багри в картините му, откъдето ни гледат същите нашенци, на които бе съдено да придружават цял живот този весел туриец.

Един от тези нашенци е и бащата на Чудомир — оригинален българин с широко и весело сърце — който е искал синът му да облече офицерски мундир или свещеническо расо. Но синът е имал други кроежи за себе си и постъпва в Художествената академия в София, за да учи как да си служи с четката и палитрата. Истинското му

призвание обаче ще го отведе неусетно в литературата, където за призвания няма академии и университети, защото единственото училище тук е животът и самоусъвършенствуването в „светая светих“ на творческия труд и познанието.

Любопитно е, че през целия си живот Чудомир не отдава особено значение на своето писателство. Той го поставя редом до ония свои обичайни занимания, с които е запълвал дните си в еднообразието на провинциалния бит. Той дори обича да се шегува, щом стане дума за изминатия път от писателя: „Еднакво ме интересува — отбелязва той — история, археология, белетристика и живопис, а една наша народна пословица казва: «Който гони два заека, не улавя нито един.» Аз обаче гоня не два, а четири, затова не можах да уловя нито един досега, но живея с надеждата през следващите седемдесет и пет години, ако не заек, то поне заешка опашка да хвана.“

Едностраничността е беда за хумориста. При Чудомир е друго — интересите му и в историята, и в археологията, и в живописа, както и в самата литература бяха многостранни. И затова на неговия хумор са присъщи не само мярката на художника, но и усетът и тактът на знаещия човек. В творческата си биография Чудомир има много имена: Максим Гладни, Фанко Фтичката, Пилот, Сечко-Бечко, Фанфан, Чик-Чирик, Чанга-Чунга, Дели Димо, Стрелец и много други, но едноединствено лице — чудомировското. По това лице старите му познайници веднага го откриват, а непознатите бързо му се доверяват.

Повече от три десетилетия Чудомир, който живя неотлъчно сред своите нашенци, ни разказва за тях, вирайки се внимателно във всичко, което се отнася до тяхната съдба и до света, където им бе отредено мъничко място. Всичко, което Чудомир рисува, е на самите нас сякаш отдавна познато — толкова осезателно е присъствието на народния бит в неговите разкази. В тези къси, весели историйки са зафиксирани черти от нравствената същност на българина. Едни от тях са се пречупвали рязко през острите икономически промени на бита; други са улягали постепенно като трайна национална характеристика на народа.

Светът на Чудомировите герои е селото и малкият провинциален град. Тук именно, където върху широката основа на народния живот се

е откроявала най-ярко историческата приемственост между старото и новото. И наистина къде другаде, ако не в нашето село и в онези полуселски прибалкански градчета ние можем да наблюдаваме като в огледало своеобразието на националното ни развитие от епохата на Възраждането. Нали тук капитализмът, като подхвърляше на унищожение старите форми на честния задружен труд, рушеше и устоите на познатата патриархална човечност у българина в името на новия морал на конкуренцията, егоизма и големановщината. И къде другаде, ако не пак тук, сред широките низини на народа, са могли да се съхранят онези прекрасни черти от националния характер на българина, които са го отличавали с човечност и отзивчивост, с широтата и предприемчивостта на народния дух, с готовността на трудовия човек да се притече на помощ на ближните си, да участва в техните общи веселия и радости.

Нека припомним хумористичния разказ на Михалаки Георгиев „Патил, та знае“. В него писателят осмива проявите на новия егоистичен морал, които съпътствуват в годините след Освобождението разрушаването на старата селска задруга. Новите социални явления, които рушат стария бит и старите отношения на човещина и сговор в селото, са непонятни за Михалаки Георгиев. На тях той гледа с очите на дядо Стоимен — това е някакъв opak свят, в който „нито е да си харен, нито е пък да си лош. Ако си харен за другите, на себе си беля на глава ще докараш, ако си харен за себе си — свето ще викне: лош!“ И затова дълбоко в неговия хумор, в който блика жизнеността на народното остроумие, е спотаена мъка по „старото хубаво време“.

По-късно в „Гераците“ Елин Пелин ще отрази трагизма на селската душа, разкъсана от същите жизнени противоречия, когато старата човещина не може вече да се мири със собственическия глад за земя и когато новото частнособственическо съзнание у селянина ще отхранва в душата му всички склонности към порока и престъплението. Има нещо неотвратимо, случило се е нещо пострашно от капризите на „съдбата“ в драмата на стария Герак, който с думите си иска да задави надигащото се в душата му ридание: „Така е тръгнало и така ще върви, няма да стане по-добре. Любовта бяга от човешките сърца, хората не са вече братя.“ Животът с трагична неизбежност е извършил своето — родът на Гераците трябва да се

разпадне. И старият Герак, и синовете му, всеки посвоему трябва да приеме разрухата.

Ако през 90-те години много от характерните черти на нравственото наследство на нашия селянин бяха преломени, то в градовете през тези години се извършваха не по-малко дълбоки обществени процеси. Бай Ганьо, който със своите мускали с гюлово масло е обикалял света, се е завърнал в България. Той е пак същият, с познатото облекло от бозов шаяк и с накривения калпак, но неговата психика се е коренно променила. Нищо от пословичното трудолюбие на българина, който беше свикнал да поучава: „Залудо работи, но залудо не седи“, не се е запазило у бай Ганьо. Той е разбрал истинската сила на парата и се е научил да я печели не „с пот на чело“, а чрез гешефта и далаверата. Шумните подвизи на бай Ганьо, за които се заговорва вече в цяла България, нарушават завинаги нравствената идилия на еснафа. Те предизвикаха и онова нравствено разслоение в обществения живот, което дълги години след това ще свидетелствува за господството на паразитния буржоазен морал у нас и за неговите карикатурни отражения в низините на народа: мързела, партизанщината, келепирджилъка, хайлайфщината, маниите за големство и лесно забогатяване и пр. Тук трябва да се търсят и подбудите на страстния повик, с който безсмъртният Алеко се обръщаше към своите съвременници писатели: „Задушаваме се в мрачната сфера, която вие ни рисувате, в която се движат само нравствени изроди.“

Алековият повик беше израз на една дълбока жизнена потребност — да се намерят зад разложението и покварата на обществото онези нравствени устои, които да закрепят отново уважението към човека, вярата в неговото обществено предназначение. Тревожният глас на Алеко не издаваше само лично безпокойство. Нашите писатели-реалисти от края на 90-те и следващите години не можеха да не потърсят с истинска тревожна настойчивост чертите на онази здрава народна душевност, която продължаваше да съществува зад изплувалата на повърхността на живота „гнусна пяна“.

Разказите на Елин Пелин бяха най-ярките предвестници в началото на новия век за съхраняваната в низините на народа истинска духовна чистота и човечност. С неповторимата сила на своя талант Елин Пелин ни върна отново към светлите и чисти извори на селската

душа, към честния труд и непобедимата жизненост на селянина, забравен в низините на човешката неволя и нищета. Образите на Благолаж, Андрешко, дядо Матейко, Лепо, Милена, Лазарника откриха изведнъж онези нравствени сили у човека, които въпреки егоизма и покварата на обществото имаха свои, дълбоки корени в бита и честния труд на селския труженик. Без да ни връща към лъжливите идеализации на миналото и без да изпуска от погледа си дълбоките злини на своето общество, рисувайки селяшкия живот в цялата му суровост, Елин Пелин е първият наш писател реалист, който успя през онова безпощадно и преломно време да види и да ни напомни за духовната чистота и нравствена сила у народа. Спомнете си за Благолажа. Защо той разправя на другарите си своите чудновати приказки? Той иска те да забравят за миг неволята, която оскотява човека — да не забравят, че са хора. Ето го дядо Матейко, единственият грях, на когото е, че е пил от тегло и мъка. Осемдесет години той е теглил и страдал като куче, но и на оня свят той се срамува да срещне попа-лихвар, на когото не е успял да се издължи приживе. Какво се крие зад привидното лукавство на Андрешко, ако не истинско човешко благородство? Техният честен и непокварен труд е запазил честни и непокварени сърцата им.

И през тези години, а и много по-късно, когато Елин Пелин ще пише своите „Мили родни картини“, той ще живее непрекъснато с българския селянин. Сатирик и изобличител спрямо обществените недъзи, сатиричното острие на Елин Пелиновото перо винаги се пречупва, когато писателят осмива слабостите на нашия селянин. Това говори не само за близостта на писателя до неговите герои и за обичта му към тях. Хуморът на Елин Пелин е най-яркото потвърждение на факта, че неговите герои бяха реални герои — действителни хора, които и през времената на най-тежките си страдания не са преставали да имат свой живот, своите малки радости и шеги и своя смях — смях, който разкрива здравината на нравствените устои у народа, смях, който е опазвал през продължителните години на мъченическия му живот неговата духовна жизненост.

Израз на същата тази душевност, която успя да запази и да доразвие чертите на нравственото наследство на нашия народ през господството на буржоазния морал, е и хуморът на Чудомир.

Чудомир е един от малцината наши писатели-хумористи, които с хумора си опазваха душевността на народа ни, като го имунизираха от въздействията на буржоазния морал. Когато четем веселите истории, които Чудомир ни разказва за Лъжлив Съби („Косачи“, „Лъжлив Съби“, „Търговска майка“, „Съседи“ и др.), ние не можем да се освободим от чувството, че под този последен селски сиромаш се крие предрешен познатият народен присмехулик и шегобиец Хитър Петър. Толкова роден хумор и толкова житейска мъдрост съдържат неговите хапливи шеги и закачки. Когато Лъжлив Съби коси буренака на селското гробище, за да събере малко храна за кравичката и за магарето си, и се шегува пред гроба на стария си приятел Чолпана, той се шегува не за хула. В неговите остри като наточената му коса остроумия има и болка, и злъч към общата им сиромашия, която ги отвежда до гроба. Това, че той има сила да се смее над селската немотия, говори повече от всичко за жилавостта и устойчивостта на селянина, за неговата оптимистична жизнена философия. Речем ли да се замислим над шеговитите лъжи на Лъжлив Съби, ние лесно ще прозрем зад тях суровата правда. Един път Лъжлив Съби ще се присмее на неканения гражданин, който през разгара на селската работа търси суджук и хляб, като го проводи при вдовицата на Чолпана, която от тъмно до тъмно шета на хората за шепа папурено брашно. Друг път той ще „прати за зелен хайвер“ съдебния пристав, дошъл да секвестрира покъщнината на Петка Палежа, у когото е останала само предницата от колата, като подшушне, че Петко крие в сеното нов-новеничък велосипед. Трети път той ще се присмее над простотията и наивността на своите съселяни, на които пикьорът отмерва по-голяма пътна тегоба, за да отработят по този начин и пътната на селските чорбаджии. Всякога в лъжите на Лъжлив Съби вие ще откривате остро критическо чутие на народа, народната находчивост и усет към истината, самосъзнанието за тежкото онеправдание на сиромашията.

Ето, от това първично, но живо и будно съзнание на народа произтича и силата на Чудомировия хумор. И когато Чудомир съвсем непресторено сам се смее в своите разкази, в неговия смях никак не е трудно да се доловят чертите на онази народна душевност, която дълбоко в трудовия бит на самия народ е криела силите за своето самоопазване. Вгледайте се по-внимателно в характера на Тонката от

разказа „Скъпете ми времето“. Тонката е успял да скъта от скитанията си из Русия и Австрия малко капиталец, за да отвори обушарница в родния си градец. Едва потръгнала обаче работата му, и на вратата на обушарницата цъфват червеня печати за протестирани полици. Но Тонката не губи кураж. Той е видял в живота си и хубаво, и лошо. На площадка под широката порта на Тачо Загореца, изнесъл тезгяхче колкото газен сандък, той продължава да кърпи стари обувки. Зиме и лете той работи тук, сякаш нищо не се е случило. И не се отказва от своите шеги. Земята се е сковала от студ, жив човек няма навън, а той, изправил стар кепенк откъм страната на вятъра, работи и не иска да знае. И тъкмо по това време даскалът, който бърза да прекоси площада, ще чуе: „Даскале, какво си се разбързал толкова? Гаче ли ти е студено? Че отбий се, де, отбий се в моята кантора да се постоплиш!“ Друг път местният поп ще го срещне през пости да носи пиле и ще го навика. А той веднага ще му отговори: „Не ме съди, дядо попе, и грях не ми пиши, защото видиш ли сиромах човек да яде пиле, да знаеш, че или пилето е болно, или той е болен.“ Ще дойде ден, когато той няма да има работа. Тогава той ще вземе тебешир от срещната кръчма и ще напише с едри букви на портата: „Скъпете ми времето.“ Така и до последния си ден въпреки неволята си Тонката ще намери сили да се надсмива над света и над себе си. Четете разказа и се смеете, а под клепачите ви парят сълзи. И болка, и умиление — но и чувство за непристъпно и защитено човешко достойнство буди хуморът у този Чудомиров герой.

Дали Чудомир ще ви развежда из селото, или малкото провинциално градче, все едно — той няма да пропусне да ви запознае с тези свои герои, онеправдани от живота, но силни и честни в своя труд. Малко е, ако се каже, че Чудомир познава своите герои. Чудомир живее с тях, той е в самите тях, в душицата им, и ги обича с цялата сила на своето сърце. Ето ни отново на село, където Чудомир ще ни запознае с други: „Сиромах Тоньо Петакът и сивото му магаре Тропчо. Това е то. Два мъжкаря — два другаря. Друго няма.“ И какво друго би могло да има, когато те „през май пренасят цвете до розоварниците, през есента — червена глина на жените, да си измазват къщите, зиме — дръвца на пазара, туйцьк-онуїцьк — колкото да преживеят. Така си е навсякъде, така е и по нас: навред кучетата все боси ходят и на сиромаша му духа през гащите“. Така и щели да си преживеят двамата,

ако един ден Станьо бакалинът не придумал Петака да си купи билет от лотарията. Купил Петака, но не спечелил. И колкото по-сетне купувал, се не печелил, докато един ден му текнало да купи билетче за магарето. И не щеш ли, магарето да спечели. Получил Петака парите от банката и право при магарето. Показал му ги и занареждал: „Тропчо, братче, това всичкото, дето го виждаш, е твой късмет. Твоички са до стотинка, рекъл. Виж ги, рекъл, разгледай ги, та после да не речеш туй-онуй. Всичките за тебе ще похарча. Ще те пременя, ще те наглася с нов семер, повод ще ти купя, гердан от сини мъниста за шията ще ти взема, а на опашката ти — пембена ружа ще вържа, та да трепка, да трепка, кога пристъпяш. От сърце и душа ще го направя.“ И каквото рекъл — сторил го.

Разказаната от Чудомир случка граничи с анекдота. Но не това е важно в случая. Такива анекдотични разкази ще намерите у Чехов, колкото искате: „Облог“, „Страх“, „Оратор“, „Смъртта на чиновника“ и пр. Такива са и разказите на Елин Пелин „На оня свят“, „Печена тиква“ и др. В хумора анекдотизмът е неизбежен. Напразно някои искат да видят в анекдота само забавното. Зад външно забавната случка могат да се крият ярки характери, покъртителна драма, сурово изобличение. Творчеството на Чудомир е потвърждение на това. В описаната весела история със сиромаш Тоньо ние се смеем над постъпката на героя и „сиромашкия му късмет“, но едновременно с това нас дълбоко ни вълнува нежното и честно сърце на бедняка и неговата безкористна привързаност към верния му другар в труда. Разказът на Чудомир ни издига по-високо от комичния прецедент с героя. Чрез смеха той ни дава възможност да надникнем в душата на отрудения човек, да го опознаем отблизо — кара ни да уважаваме човека.

Спомнете си историята с бабиното Гинино куче. Викнала баба Гина да проклина кучето си, задето откъкнало две яйца от полозите, а Дечо Порът, който му имал зъб, това и чакал — храснал го с топоришката по главата и го прострял мъртво. И колкото голяма да е изненадата на баба Гина от смъртта на кучето, триж по-голяма е мъката ѝ от загубения другар. Можеш да се смееш от сърце, защото простоватостта и комизмът в описваната случка са налице. Но не можеш да не се замислиш над простосърдечната мъка на баба Гина, в чиито клетви говори постоянната селска неволя, а в думите, на която

се е изляла цялата селска душа, свързана дълбоко с нейната привична среда.

Никак не е случайно, че Чудомировите нашенци, които са челяд на дядо Матейко и родни братя на Андрешко, и през новите десетилетия на века ни напомнят все така силно за Вазовите чичовци. И това е така, защото те са не само техни законни потомци, но в някои отношения и техни по-късни копия, животът в малките прибалкански градчета и селца се е променил основно. Изчезнали са от старата чаршия заедно със сребърните петолевки и малките оживени дюкянчета с кепенците, с прихлупените сачаци и с пушешите рано преди изгрев мангали. Прегърбеният осемдесет и пет годишен майстор-калпакчия дядо Васил си спомня с болка в своето порутено дюкянче за онова време на альш-вериша и евтинията, когато върху широките миндери, отрупани с кожи и калъпи, калфи и чираци са шили по 1500 калпака на година („Старата чаршия“). Някогашните блажени времена за еснафа са отминали и думите на стария калпакчия не оставят никакво съмнение върху това: „Умря тя нашата! Свърши тя! Едно време тук, в чаршията, имаше трийсет и два калпакчийски дюкяна, момче!“

Но безпощадната ръка на новото време не бе успяла да помете от тези процъфтяващи някога занаятчийски краища онези дребни занаяти, които върху развалините на миналото продължаваха, както глухарчетата в изоставените дворове, да напомнят за стария живот. В застоя и глухотата на тези стари градчета продължават да тегнат сенките на традициите и привичният мир на стария българин с неговото жизнелюбие и нравственост, с неговата вродена непринуденост и простота, с пословичното му трудолюбие. Тонката с малкото тезгяхче пред портата на Тачо Загореца е ново копие на Вазовия Сиромах Лазар, който, щом се подаде слънцето през зимата, не пропуска да изнесе своето столче на открито, за да кърпи по на топличко старите обувки на съгражданите си. Сиромах Тоньо Петакът и баба Гина напомнят по всичко ония Вазови герои, свикнали да общуват с привичния им свят с простодушието на деца: единият радостен, че магарето му печели от лотарията, а другата опечалена, че Дечо Порът е убил кучето й, което тя по навик гълчи като немирно дете. Сякаш току-що напуснали компанията на Вазовите чичовци, за да преживеят нови прекеждия, са Генчо Кунин, Драган Чакърът и

хаджи Дончо. Подучена от хитрия загорец, Стана ги обвинява, че извънбрачното ѝ дете е от тях, а те, загубили ума и дума, хукват, където им очи видят — единият в ливадата край Тунджа, другият в корията през реката, а третият в зимника на дюкяна си, за да прави метани. Лъжлив Съби е един от многобройните внуци на хаджи Ахил, които продължават да разнасят славата му, а в жилите на хаджи Дончо, Илия Черния и Слави Шерденя тече сякаш немирната епикурейска кръв на дядо Либен с неговата весела широта на духа. Повечето от Чудомировите чичовци са станали сиромашинки. За тях Вазовият Хаджи Ахил би могъл също да каже със съчувствената си усмивка: „Царю честити! На такива хора данък взема ли се?“, макар с думи те да могат да заплащат с лихви за нанесените им обиди и да знаят по-добре от своите недалечни предшественици, че светът е устроен така, че „злото да не идва само“. Но и те, подобно на Вазовите чичовци, пазят в себе си самородните черти на примитива и продължават да напомнят за *детството* на народа.

Само Чудомир умее с толкова съчувствие и с такава любеща усмивка да ни показва зад простодушието и комизма на своите герои истината за техния горчив, но изпълнен с нравствена чистота живот.

Замислим ли се обаче над постъпките на Чудомировите герои, ще видим, че хуморът се крие не толкова в самите им постъпки, колкото в несъответствието между техния трудов живот и окръжаващата ги социална действителност. Оттук и тази скрита болка и нравствено съчувствие, с които се отличава хуморът на Чудомир. Острието на Чудомировия хумор е насочено не към тези простички и безобидни хорица от народа, чието единствено упование в живота е трудът, а към онази социална среда, която ги е обрекла на грижите и неволята. Затова хуморът на Чудомир не унизява, а издига човека — превръща го в изобличител на живота и социалните неправди. И нещо не по-малко важно — когато Чудомир от низините на трудовия бит и трудовите навици на народа осмива съвременното си общество, той, за разлика от писателите-народници от 90-те години не обръща поглед към миналото, не скърби по „изгубения идеал“. Героите на Чудомир не гледат вече на живота с очите на дядо Стоимен от познатия разказ на Михалаки Георгиев. За разлика от дядо Стоимен за тях запазените още от миналото външни морални норми са не по-малко тягостни. И нищо чудно. Когато Чудомир рисува своите „нашенци“, животът беше

окончателно извършил своето. И само Чудомир, този тънък познавач на народния бит, можеше с такава проникателност да разкрие и да осмее нецелесъобразността на онези форми от старата, задружна нравствена управа на селото, които бяха изгубили вече своя реален смисъл и бяха излишна тежест на и без това тежкия живот на селянина.

В „Бламът на старейшините“ Чудомир със свойствения си хумор осмива постъпката на селските старейшини, които се отправят към дома на Станка да уредят „по закона“ положението с детето, което тя има от извънбрачните си връзки със загореца. Думите, с които Станка посреща пред прага на къщата си селските старейшини, са едновременно и присмех, и изобличение на привидността и непригодността на тези стари форми от някогашния задружен живот на село: „От вас е детето, кмете! — провиква се Станка. — От тебе е, от дядо Чакъра е, от хаджи Донча е. Чухте ли? От всички ви е, дете сте се допилели невикани и неканени в къщата ми посред бял ден!... Години като робиня се мъча аз тук и никой не се погрижи да ме попита — гладна ли съм, жедна ли съм, жена ли съм, или кучка!... Ваше е детето! Тъй да знаете!“ Чувствувате как Чудомир сам се смее, колко той е доволен от отговора на своята героиня, в думите, на която е вложена цялата истина за тежкия живот на селянина, за неговия непресторен и правдив морал и за човешкото му достойнство. И не е ли обяснимо защо тъкмо Чудомир, който уважава нравствените устои на наследената човечност и взаимност у българина, отбранява с хумора си тези устои от консерватизма и формалния нравствен кодекс на миналото, зад които стои прикрита грубата намеса и гаврата на буржоазния морал с човека.

Често съм се питал защо този дълбоко човечен и толкова животворен хумор на Чудомир все още не е оценен истински. Слушал съм как някои, инак добри изпълнители, представят по сцените неговия хумор. Има нещо съвсем странно в увлечението да се представя хуморът на този тънък познавач на народната душа и истински сърцеведец като „масалджийски“. Става ти наистина обидно, когато от устата на подобни изпълнители чуваш как познатите ти и любими герои говорят не като нормални хора, а като препарирани чудаци, когато живият, сочен, цветист и народен език на Чудомир започва да звучи във фалшивия строй на пародизациите. За да

разбираш и чувствуваш истински хумора на Чудомир, трябва да познаваш и разбираш преди всичко истинските негови герои. В миналото буржоазията, оценявайки непринуденото въздействие на Чудомировия хумор, се опита да го освободи от неговото социално и народно звучене, да ни го представи като безобидно шегобийство с „нрави, навици, характери, обичаи — не пороци. Затова хуморът му е чеховски хумор — свободен от морално и обществено-възпитателни задачи“ (вж. Йордан Бадев — „Зора“, 1936 г.). И към творчеството на Чудомир българската буржоазия постъпи така, както към нашата народна хумористична приказка. И тъкмо под това фалшиво осветление разказите на Чудомир започнаха да звучат наред с народния ни хумор по сцените в миналото като „душеусладителни“ зевзекълци.

Днес обаче на нас е необходим истинският чудомировски хумор — потребен ни е той, както са ни потребни живата народна мисъл, неподправените чувства и смехът на народа, сочната, богатата и цветистата народна реч.

Макар във фокуса на целокупното творчество на Чудомир да стои непрекъснато човекът от народа, Чудомировият хумор има много аспекти, съдържа различни жизнени оценки. Тези аспекти и жизнени оценки на Чудомировия хумор произтичат от множеството съприкосновения на писателя с действителността — в тях е отразено нравственото разслоение на селото и провинциалния град. И тук личи истинската дарба на художника, който в повечето случаи, без да рисува външния портрет на своите герои, умее да предаде изведнъж нравствената същност на типа, да го накара да заживее пълнокръвно. Само писател, който живее неотлъчно сред своите герои, може да придобие тази проникателност към човека, така свойствена за народа, която сам народът остроумно определя с думите: „Виж му ума, па му крой капата.“ Нека припомним Чудомировия разказ „Портрет“. Нито една чертичка, сложена от ръката на писателя, не подсказва външния портрет на героя. Но за какъв портрет може да става дума, когато образът на стария търговец на розово масло хаджи Койо хаджи Стойоолу се изправя цял-целеничък пред нас? Та не е ли това родният брат на бай Ганьо, законсервиран някъде в провинцията, който не е успял да придобие космополитните черти на столичния буржоа, но

затова пък не е загубил нищо от своята първична хищност? Чуйте как хаджи Койо хаджи Стойоолу се обръща към сина си, след като е научил, че портретът, който е склонил да му направят, ще струва две хиляди: „Пантелея, Пантелея бе, я ела тука. Ти от Тунджа ли гребеш тия хилядарки, та ги раздаваш щяло и нещяло бре? Какъв е тоя разфайлък из тая къща бе, джанъм? За един портрет, и то до кръста — два хиляди, и баре да е на хасе, да речем, или на нещо друго, а то на кеневир! Хайде, холан, че вие за будала ли ме смятате мене бе! Че аз да зная, че три пъти до довечера ще умра, пак не давам толкова пари. Тъй ли лесно се печелят тия пущини! Небъдница е тая работа! Не става! Не става!“ Цялата пословична байганьовска простащина и скъперничество са останали непокътнати у хаджи Койо, който, макар и на старини да е предоставил на синовете си да ръководят кантората, продължава да дава тон на живота вкъщи.

Достатъчно е само да излезете от дома на хаджи Койо хаджи Стойоолу, да прекосите улицата и да се озовете на чаршията, и Чудомир ще ви въведе в дюкяна на Доньо Дудунков, или както направо му думат, Дудуна. Това е друг нравствен екземпляр в познатото провинциално градче, който, макар и да стои едно стъпало по-долу от стария търговец на розово масло, е от същата зоологическа разновидност. Отличителните белези на този зоологически вид могат да се резюмират с три думи: кражба, лихварство, скъперничество. Последното му качество се е развило у него като „висш инстинкт“ за опазване на вида. Дудунът е пълен с пари като куче с бълхи, но пази парите си не само от другите, но и от себе си. Затова сутрин, като отвори дюкяна, той ще поиска от Косьо Кафеджията да му налее гореща водица в канчето, ще надrobi в него корав хляб и дребно сиренце, обрано от тенекията, и ще лапа ли, ще лапа!...

Глухо и някак тъжно е в това малко провинциално градче, в което живеят героите на Чудомир, И ако не са камбанарията на новата черква и старият кичест кестен да подпират мрачното и сиво небе, то сякаш ще се стовари върху града и ще го задуши съвсем. Но ако ви доскучае да се шляете по глухите улички на градчето, защото хората като че ли са се затворили не само в къщите си, но и в себе си, спрете се пред портата на как'Сийка и се вслушайте в безкрайните одумки на непознатата провинциална бърбица. Вие ще научите защо Тина Папучкина година и половина все зъби поправя при зъболекаря, защо

нощвите на Бона Бозаджийкина от две години стоят неизстъргани, защо у Парапанкини и майката, и дъщерята се по прозорците висят и не пропускат човек да мине, без да разчовъркат целия му род. И животът на целия провинциален еснаф, ревниво притулен зад смълчаните дувари, ще ви се открие изведнъж като на длан.

Чудомир познава основно психологията на еснафа. Затова той няма да ви говори нищо за него. Той оставя героите си сами да говорят за себе си. Защото тези негови герои, които привидно изглеждат затворени и мълчаливи, са родени свооохотливци. Еснафът в своята затвореност и ограниченост чувства естествена нужда да общува. Но той е изработил свои форми на общение. Такава специфична негова форма на общение е *клюката*. Рожба на ограничения умствен кръгозор на еснафа, клюката е неговото най-остро оръжие за изобличение на средата, в която той непрекъснато живее и която го подтиска. И тъкмо затова чрез клюката, като изобличава другите, еснафът се *самоизобличава*. В киното („Фрос Мувитон“) Фроса Бачопеткова, заела място на „балкон първи ранг“, ще огледа и ще одума всички свои познати. Не е нужно да знаете какво мислят и какво говорят в този момент другите, защото те мислят и говорят същото. Чудомир се е потрудил да ни въведе в живота на провинциалния еснаф по най-прекия път — като е отстранил условността на неговата привидна затвореност.

В разказите на Чудомир еснафът сам разказва за себе си, защото, колкото и да се мъчи да се прикрива, у него действуват противоречиви сили, които го принуждават да излиза от кожата си. Принуден да се нагажда към икономиката на буржоазния свят, еснафът започва да се нагажда и към външните отличия на буржоазния начин на живот. Само така можем да си обясним защо именно в средите на еснафа, който, за разлика от нашия селянин се оказа много по-податлив към въздействията на буржоазния морал, се създаде онази пъстра галерия от карикатурни отражения на буржоазния живот, която сама ни се предлага, когато речем да се поразходим до провинциалното градче. Ако в миналото еснафът е отличавал своята индивидуалност главно със сръчността в работата си, по празничното си облекло и в прочутите си теферичи и зиафети, сега в неговите старания за индивидуална отличителност бушуват много „бесове“. Само в средите на еснафа буржоазният морал можеше да създаде такива нарицателни

типове като типа на парвенюто, на големановщината, на непризнатите гении и откриватели и пр. Зад тези карикатурни подражания се крие осакатена душевност, недоразвити пороци и мании. Под въздействието на буржоазния морал типът на еснафа започва все по-определено да се очертава и с лъжливото си благоприличие, с раболепието и угодничеството, с показното си лицемерие и с така характерната еснафска безвкусица.

Чудомир е единствен наш хуморист, който проникна дълбоко в интимния свят на провинциалния еснаф. И когато той го осмива, той го осмива от много страни. При това „алогизмът на обикновеното“ в хумора на Чудомир е толкова очевиден, че смехът действа непрекъснато като изобличение. В разказа си „Кондрат“ Чудомир напомня пословичната честност на стария еснаф, за когото бе достатъчна само дадената дума, която за него е закон, за да осмее още по-драстично измамническата практика на спекуланта-еснаф, свикнал вече да заобикаля параграфите на законите. Но разрушаването на трудовата етика на еснафа се извършва в кръга на неговата духовна ограниченост. Затова и когато той лъже, той си служи с измамата дебелашки и грубо („Горкият ми вуйчо“).

Проникнал в интимния свят на своите герои, Чудомир разкрива черти от онази душевност на еснафа, която, оформяйки се под въздействието на буржоазната нравственост, пренася в карикатурен и изопачен вид в провинциалния град и буржоазните представи за живот. Еснафът е лицемерен и суетен: баба Хаджийка все се вайка, че ще умира, но не забравя да си угажда. Тя се оплаква, че всички са я изоставили, а е пропъдила и снахи, и дъщери, защото има скрити пари и желае самичка да си ги яде. Скъперничеството ѝ е пословично, но тя е приготвила няколко лева да се запише членка на читалището, защото ѝ казали, че при погребение на членовете носят читалищното знаме („Знамето“). Еснафът изпитва глад за обществен показ и признание: бай Кочо Калцунев издържа семейството си само с пенсията си. Затова след дълги бюджетни пресмятания той ще занесе за обяд вкъщи китка магданоз и две тиквички. Но жена му, която преправя старите си рокли, не пропуска градските журове и събрания, а дъщерите посещават клуба и участвуват в благотворителни комисии. На обяд те ще ядат сух хляб и сирене, защото в семейството не се е родил човек, който за срам на общественото си положение да занесе тавата с

тиквичките до фурната. Калцуневци са „самодоказващи се величини“. Те не желаят да изглеждат незначителни хора, затова „хвърчат на голямо“. Външно те раболепно подражават във всичко на „висшето общество“. Те са жалки карикатури, но в собствените си очи стоят по-високо от „градските простаци“. За такива казват: „Носят коприна, а ядат коприва.“ Охолството на еснафа е в неговата гастрономия. Ако еснафът преуспява по някакъв начин, това личи по корема му. Спомнете си как Чудомир рисува домашния интериор на еснафа: „Печката бумтеше весело и мека, приятна топлина, смесена с мирис на прясно кафе и варена царевица, се носеше из стаята. Четири грамадни тела като четири вълнарски чувала лежах отпуснати, хъркащи и свирещи някаква варварска мелодия... Цък-цък цък — силеше се да заглуши хърканията им старият часовник от камината. Цък-цък-цък-цък — но где сили за това?“ Бай Къньо Влахът с жена си се канят да ходят на гости у семейството на Коджа Иван. Бай Къньо току-що е станал от собствената си софра, оплаквайки се, че е преял. Неуспял даже да подремне на широкия миндер, а жена му го ръчка да вървят на гости на сестрата. На възраженията му, че ще трябва да се бие път, жена му отговаря: „Че какъв път бе? През три къщи само! Хайде ставай, ставай! Поръчаха ми да идем! Прясно кафе имали и торта, орехова торта. Стани да се подвижим, та да ни се смели храната!“ („Визита“) Преуспелият еснаф е самодоволна и духовно самозадоволяваща се величина даже когато има възможност да попътува по света и да научи нещо. Ето как Гуце предава своите впечатления от сватбеното си пътешествие в Италия: „Рим — град като град. По-голям от Дряново, стар град, стари паметници, стари черкви и скъпотия. Инак — всичко му е хубаво. Там не можахме да намерим да пише ескалупине в листа за ядене. Изядохме пак по две монтанари и поехме за Неапол“ („Читроне“).

Когато Чудомир рисува карикатурните преображения на еснафа, той не е само тънък осмивач. Неговият хумор е пропит с ирония, защото осмиването е престанало да бъде вече шегобийство и се е превърнало в подигравка. Невинаги Чудомир ще назовава имената на своите герои. Какво е името на непознатата провинциална клюкарка, която одумва своите съграждани пред как'Сийка („Не съм от тях“), ние не знаем. Но нейното име не ни е необходимо, защото то не е единственото и защото нарицателно за провинциалния град е не

отделното име, а самото прозвище — провинциална клюкарка. Когато Йовков ще ни отведе в малкото провинциално градче („Милионерът“), той ще ни запознае със същата махленска клюкарка. Не е важно как се казва и къде се намира това градче, както без значение е и името на Йовковата героиня, защото и у Чудомир, и у Йовков тези махленски клюкарки си приличат като две капки вода. Невинаги Чудомир ще ни осведомява и за професионалното звание на своите герои. Какво точно вършат и с какво се занимават в града бай Къньо Влахът и Коджа Иван, ние не знаем. Но положително самите те ще се познаят, а и другите ги знаят, защото и двамата са живи и действителни образи от еснафа.

Чудомир изнася обаче пред нас не само карикатурните превъплъщения на еснафа в буржоазното общество. Посредством героите си той ни дава да разберем и обществото, в което те живеят. Това е общество, което създава сиромашия и нравствена поквара у народа, общество, което заплаща премия за преуспяване само на недобросъвестните и безчестните. Негови жертви стават нередко и честни, и добри хора от народа. В „Постоянен делегат“ героят на Чудомир е жертва на корупцията, която е обхванала държавата и обществото от горе до долу. Него го мъкнат при всички министри ту като кмет, ту като секретар-бирник или фелдшер да представлява привидно желанията на народа, защото зад този привиден демократизъм всичко се урежда по пътя на гешефта и подкупа. До вчера безработен, Чудомировият герой намира неочаквано нова и лесна професия. Той е станал необходим на депутатите и затова работата му расте.

Покварата на буржоазното общество прониква чак до низините на народа. Чрез партизанщината тя насажда безделието и мързела, кражбите и злоупотребата с обществени средства, паразитизма на гърба на народа. Корупцията на властниците разнася заразата на буржоазния паразитизъм и в селото. Чудомир ни е нарисувал ярки портрети на селски паразити. Ето няколко от тях. Тук е секретар-бирникът: той храни коня си от дажбата на селския бик и самият той е като бик в яденето и в другите издевателства; той изсича собствената си овощна градина, защото е престанала да ражда, за да набеди селото и да му я заплати общината; той краде и от общината, и от селската кооперация и има такъв почерк, че подпише ли те, не можеш разбра дали е фалшификация; две къщи има той и две лозя и е ортак с

каракачаните в кашкавала, та да плащат за паша по-малко; има си и пенсия анонимно, защото ходи да взема пенсиите на „вдовиците и невалидите“ и ги изплаща с „окус-фокус“; шестнадесет години е на власт, защото умее да се нагажда към всички партии, и ще седи на служба до второ пришествие („Секретар-бирникът“). Тук е и горският („Синекур“), Седнал под крушата, до която се разделят двата пътя — единият за разрешения участък, а другият към забранената гора — той си дялка някаква клечица. Пеньо е отскоро на служба, но си отбира от работата. Ако се зададе бившият кмет с другите от опозицията, той ще им посочи пътя към разрешения участък: „Хак им е! Малко ли са лапали преди?... Да му докарат по две-три кола материал — и тях ще пусне в забранената. Само че в празничен ден, никой да не види... Кой горски стражар досега е останал без къща?“ Зададат ли се свои хора, той ще втъкне в пояса подаденото му бардуче и ще им пожелае добър път към забранената. Затова и в някогашната голяма и буйна селска река „сега няма и жабите къде да се разхладят. Само нагоре по гората тук-таме има останали вирове, където се къпят горските.“ Тук е и Коно Кантонеринът, който е разбрал, че „държавната работа край няма“, и затова лежи под сенките и не похваща ни мотика, ни лопата. Цялото село му завижда, но колкото и да се мъчат да го уволнят, той не е вчерашен — умее да се представи пред началството. Тук е и Пенко Пъдарят, който, като се наяде по голям обед от чуждите бахчи и бостани и пийне студена водица, ще легне и ще се събуди чак кога навали слънцето. И като се събуди, ще се провикне, уж божем е видял някого пакост да прави в чуждите имоти: „Ааа... ааа! Из пътя, из пътяааа!...“ Затова и Лъжлив Съби, като го чуе да вика, казва на жена си: „Тино! Тино мари! Остави хурката и иди, та запали огъня да стоплиш чорбата, че мръква!“

Хуморът е едно от тези необикновени явления в човешкия живот, създадени сякаш, за да ни напомнят, че човек има разум и че това го отличава от животното. Смехът е присъщ само на човека. Той се ражда и обогатява с растежа на съзнанието и духовната култура. Там, където смехът е рядкост или съвсем изчезнал, може със сигурност да се предполага, че над човешката природа са започнали да действуват сили, чужди и враждебни на живота.

Някога незабравимият Илия Бешков, който бе наказан от боговете да превръща в смешно всичко, до което се докосваха ръцете

му, подхвърли мисълта: „Човекът не ще престане да бъде смешен, защото той не е нито ангел, нито животно.“ В тази мисъл на Бешков се крие една от разгадките на смеха, защото безспорно е, че само човекът може да бъде смешен и че дори когато той се смее на едно дърво или на една свиня, не дървото и свинята са смешни, а той е смешен.

Хуморът е най-чудното откритие на човека, извършено вероятно като предизвикателство към онзи „висш промисъл“, на който очевидно не е достигало съвършенство, за да създаде света съвършен. В хумора владее същата магия на преобразението, която кара Алиса да наблюдава с очите на изненадата и любопитството толкова необикновени неща в страната на чудесата. И в същото време в него присъствува оня добър дух на истината, който чрез удивителните преобразения на действителността прави света по-прост, по-ясен и разбираем за всички. А над всичко това тук господства смехът — животворяща сила, която отстранява разстоянията между хората и руши всички прегради между човека и здравия смисъл на нещата. И наистина, поискате ли да изтръгнете човека от неговата самота, да го освободите от страха, да го направите по-искрен и доверчив, по-човечен и общителен, накарайте го да изпита върху себе си силата на смеха. И вие ще се убедите, че колкото по-често изпитва той въздействието на тази сила, толкова по-често ще изпитва той и потребността от човешка близост, нуждата да живее сред хората и да споделя своите мисли и чувства с тях. Доказано е, че там, където хората се смеят повече, където човекът познава и обича смеха, там хората са *по-мъдри и човечни*, по-непринудени и откровени, с по-развито чувство за взаимност и задръжност. Ето сред такъв мъдър и човечен народ се роди и хуморът на Чудомир.

Цялата изобличителна сила на Чудомировите разкази е в хумора. Чудомир умее да ви накара винаги да се смеете. И в този Чудомиров смях се крие някаква лечебна сила. Когато ние се смеем заедно с Чудомир над пороците и слабостите на неговите герои, ние чувствуваме как душата ни се освобождава от покварата на обществото. Защото разбираме, че работата тук се отнася не до дребни и незначителни явления, а, до важни неща за човека. Хуморът на Чудомир, в който се издига голямата и чиста съвест на писателя, изведнъж ни показва колко жалък и дребен изглежда човекът,

обезличен под духовното потисничество на обществото. И тук именно в тази живооткликваща към човека съвест на писателя, в първичния и дълбоко роден чудомировски хумор, има нещо чеховско. Кой искрено и от душа не се е смял, когато е чел оня Чудомиров разказ, където кроткият и винаги акуратен старши писар Милко Епитропов през последния ден, в който изтичат годините му за пенсия, чака търпеливо стенният часовник на учреждението да отмери шест часа, за да удари с юмрук по масата и пред изумения поглед на колегите си да изреве с цяло гърло: „Корупция, корупция и повсеместно разхищение царува в това ведомство! Това не е управление, това е хаос! Анархия! Вертеп!... Гаврят се с мене, с тебе, е него!... Знам! Взятки има! Рушвети има! Мръсотия има! Но няма да мълча вече! Няма да мълча!“ („И я, че изокам някой ден“) Не чувствувате ли в този разказ чеховска болка и мъка по човека? Наистина, колко дребен и незначителен е тук човекът, който не намира в себе си сили да се съпротивява на грубото потисничество на живота, но и колко подъл и жалък е този живот, който е могъл така да унижи човека.

Познаването на бита и душевността на народа позволяват на истинския художник да улови в жизнения детайл, в дребната наглед случка важни и значителни истини, да хвърли светлина върху привичния и незабележим поток на живота. След Елин Пелин никой от нашите писатели хумористи не е поставил в такава изобличителна светлина онези привични отношения към черквата, зад които се е прикривала попщината като социална и битова напаст за народа. Нашият народ в самооценките на собствения си бит и нрави неведнъж е изобличавал социалния и нравствения лик на попщината. За попа народът е създал многобройни поговорки: „Вържи попа, да ти е мирно селото“, „С една ръка благославя, с друга прибира, с коя да дава“, „Попо прави, селото тегли“, „Поп печели и от живо, и от мъртво“, „Попско чедо, дяволска унука“. В своите хумористични разкази Чудомир е разкрил попщината в цялата прозаична голота на бита в селото и провинциалния град, показал е прикрития зад патрахила еснаф и селски обирник и присъщите им байганьовски навици и простотия, лукавство и алчност. Достатъчно е да припомним само познатата сценка от Чудомировци разказ „Навици“:

„И топло да е времето, и добре да е разположен, и вкъщи да го повикаш вода да ти свети — все си е същият: хем си пее, хем си

приказва за други работи, хем мърмори нещо сърдито:

— Спаси, го-о-споди, люди твоя... Цонковице, колко кила ви излезе свинята?

— Сто и девет, дядо попе!

— Харно, харно... И благослови до-стояние твоее... Ами какво направихте рибиците?

— Осолихме ги.

— Хубави трици сте изровили!... А квартиранти имате ли в горните стаи?

— Имаме, дядо попе! Двете учителки живеят тази година у дома.

— Харно, харно! Върви ви на вас! Нареждате я. Побе-е-ди благоверному царю нашему... Цонко ще си дойде ли за празниците?

— Че дано го пуснат.

— Ще го пуснат, ще го пуснат... Ами рибиците, дето, таквози... сте ги осолили!... Царю нашему Бори-и-су...

Жената в тоя момент ще се наведе да пусне някоя пара в менчето, той ще ѝ посрещне ръката и ще ѝ рече:

— Не там, не там! В ръката ми ги дай, да видя с очите си какво ви се е откъснало от сърце! В менчето все стотинки пуцате. Зная ви аз вас... На сопотивния да-а-руя-аа..."

Излишни са всякакви коментарии. Хуморът на Чудомир е показал важното, извършил е своето. Така и в разказа „Марковите глави“ чрез комичното изображение на поп Глигор, който върши „голямо“ или „малко“ опело според това, колко ще му заплатят, Чудомир е искал сякаш да потвърди думите на Вазовия Хаджи Ахил: „Умре ли сиромах — поповете: ъ-ъ-ъ-ъ! Умре ли богат: о-о-о-о-о-о!“

Поискаме ли да обясним социалните пружини на Чудомировия хумор и неговото въздействие, не можем да не посочим два най-съществени момента: отхвърлянето от името на човешкото достойнство на трудовия човек игото на буржоазния морал, опазващия и облагородяващ смях. И Чудомир, оценявайки сам същината и значението на своя хумор, би могъл да повтори думите на Гогол: „Трябваше да взема от всички прекрасни хора, които познавах, всичко пошло и отвратително, което те бяха вземали случайно, и да го върна на законните му господари.“

В някои оценки на Чудомировото творчество след Девети септември бе изказана мисълта, че хуморът на Чудомир е лишен от

изобличителна сила, че той е безобиден. Едва ли би могло да се вземе по-незаслужено и несправедливо отношение към Чудомир. Цялото творчество на Чудомир е обърнато с лице към народа. В него се отлеждат народната душа, животворният труд, оптимизмът и нравствените устои на народа, трезвата народна мисъл и самосъзнание, които са крили жива съпротивителна сила срещу нравствената поквара на миналото общество. Когато четем разказите на Чудомир и пожелаем да дадем точен отговор, за кого всъщност те са писани в ония времена на социална и духовна поквара, не можем да не си спомним думите на поета:

*— Не е за него дума! — Говоря за тълпата,
за пъстрата оная, що пъпли по стъгдите
и празна се прозява: загледай се в лицата,
не са човешки — вълчи... Вълка — удри в зъбите.*

*А пък народът — знаеш: след ралото си ходи,
над калната мотика измъчен се привежда
и с брадва на ръката по мраз в горите броди —
трудът му е утеха, трудът му е надежда.*

*Такъв го аз обичам: обичам го, не крия,
тъй както може само синът баща да люби,
с наивната му глупост и детска простотия,
с пороците му дребни и халосии груби.*

П. К. Яворов — „На един
песимист“

В Чудомировия хумор има нещо дълбоко родно и в показата на дребните човешки недостатъци у народа, и в смеха, и в онази трезва и мъдра дума, подхвърлена винаги на място, която ще чуете от устата на Лъжлив Съби, и най-сетне в любовта, с която писателят окриля своите герои. Всичко, което наблюдаваме у Чудомировите герои, и средата, в която те живеят, е наше, българско. И всичко, което става в разказите на Чудомир, се отнася до съдбата на родния човек. В тази

непосредствена и жива среда на народния живот Чудомир намира и изворите на хумора, и трезвия изобличителен смях на народа.

Размишлявайки върху хумора на българина, Вазов писа: „Не знам дали турското петвековно владичество е повлияло тъй вредно на нашия национален характер, или други пък обстоятелства, но ние сме затворени, саможиви, мнителни, почти мрачни. Озлобени сме били дълги векове — и озлобеният става зъл. Веселостта предполага добро сърце, великодушност и любов към ближния.“ Свидетел на кръстните мъки на робството, Вазов бе доловил вярно изобличителния сарказъм и непосредствената близост до бита в хумора на българина. Но не друг, а Вазов създаде „Митрофан и Дормидолски“, които по собственото му признание със своя чистосърдечен и безобиден хумор „разсмяха цяла България“. Три години по-късно Вазов извърши същото с „Чичовци“. А това показва, че дълбоките извори на смеха в душата на българина не са били пресушени от робството. Неговият трудов бит и патриархалният му живот бяха съхранили един здрав и жизнелюбив дух, податлив на веселието и радостта и сред най-тежките мъки на робството. Народ, доказал, че умее да се надсмива и над собствената си сиромашия, не можеше да не ни убеди, че наред със способността си за самонаблюдение притежава достатъчно жизнени сили и такова чувство за хумор, което да му служи като *противоядие* срещу вечните мъки и неволи. Тези скрити черти от характера на българина също не бяха отбягнали от очите на Вазов в наблюденията му над българските шопи, които той наричаше „български бретонци“ заради тяхното твърдоглавие, затвореност и мнителност. В „Разходка до Искър“ Вазов не скрива учудването си от хумора на шопите. Въпреки пословичната сиромашия и саможивост на шопата Вазов лично бе могъл да се убеди, че този „якоглав българин“ може да бъде и „по-весел, отколкото хитър, по-весел, отколкото щастлив, по-весел, отколкото пиян“. И Вазов заключаваше: „Трябваше в самата душа на тия хора да имаше някакъв запас, от веселост, от добра воля, от ясно възрение на света и живота... А смехът е добро нещо и веселостта е богатство, бих казал — добродетел.“

Усмивката на българина е най-често под мустака му, а шегата на един хвърлей място от къщата му — така че не е нужно да скиташ надалеч, за да откриеш поуката. Нашият народен хумор е твърде рядко шегобийство, развлечение или словесна игра. В повечето случаи той е

отдушник и рационален изход от една постоянна духовна угнетеност. Поради това прагматизмът е заложен в него като съзнателно начало, което определя скритата, но винаги осезателна поука даже когато смехът се облича в привидната безобидност на шегата и закачката. И ако е истина, че хуморът е изражение на жизнената философия на един народ, тази истина е нагледно потвърдена в хумора на българите. За безсмисления смях, за смеха, в който вече е престанал да участва умът, народният смехотворец казва: „Смей се, дядо, да се смеем, че дано се проумеем.“ А за смеха на онези, които влагат в него притворство, самодоволно хихикане или гавра с човека, пак народът казва: „Смее се като гивиндия.“ Такъв смях не е на почит у българина и не задоволява ума й сърцето му, тъй като противоречи на цялото му душевно устройство и нравственост. Затова и българските пословици и поговорки са афоризми, но не и каламбури. Те са израз на мисловни обобщения, а не на глумливост и празнословие.

„Смехът е чер и бял“ — в тази проста и изчерпателна дефиниция нашият народ е изразил всичко, което се отнася до неговия хумор в добри и лоши дни, както и до неговата постоянна и непосредствена връзка с бита. Хуморът е част от самопознанието и жизнената деятелност на българина и затова той е винаги активен фактор в трудовия му и социален живот. Неизменната грижа и несигурността за утрешния ден са направили народа ни пестелив в смеха („Който се много смее, ще плаче“). Зад неговия смях най-често се крие постоянна тъга („Жално му е, та се смее“, „Лице се смее, а сърце плаче“). И за това, че тъгата много често стои едва прикрита зад бликналия смях, както разумът, който носи скрит размисъл, са виновни не темпераментът и характерът на българина, а историческите обстоятелства, при които той е бил принуден да живее.

Българинът не обича да се смее шумно, но когато в неговия смях започне да преобладава веселието, той става игрив и кръшен, както са кръшни хората му. Тогава той откроява по-ярко и буйната жизнелюбивост на темперамента.

Смехът и играта са като брат и сестра. Колкото по-задружно живеят те и колкото по-често ги срещаме заедно, толкова по-непосредствено можем да съдим за темперамента и наследените черти в характера на един народ. Отличителното обаче за народния ни хумор е, че той е насочен предимно към въздействия над ума и не е само

сетивна възбуда, макар средствата му да са нагледни и конкретни. За народа този хумор е такава потребност, каквато потребност е ежедневната храна на неговата трапеза. За това говорят неговите многобройни приказки, пословици, поговорки и гатанки и останалите за съжаление незаписани народни прякори, шеги и закачки. Народът в лицето на своите родени смехотворци е познавал от своя многовековен и многостранен опит жизнените въздействия на смеха, неговата потребност и преди всичко — неговата сила. Поради това народният хумор е бил не само оръжие, което нанася рани, но и лечебен мехлем за собствените страдания.

Чудомир познава отлично силата и въздействието на народния хумор. Ето защо и в творчеството си, оставайки неизменно сред своите герои, той се стреми да бъде верен на този хумор. Чудомир се присмива над наивния селски „новатор“ Митя Питето, който строи електрическа инсталация на нефелната селска рекичка, която лете пресъхва, а зиме замръзва, който разкопава целия си двор да засява „американска леща“, без дори да му мине през ума да провери какво заравя. Чудомир ще се смее и над постъпката на Дум-Павли, който се завръща измамен от града, където е ходил да търси адвокат да се съди с Печа Юрдека, с когото са се били заради Юрдековото магаре. Чудомир се смее и над простодушния си герой, който смята, че за да настъпи ред, плодородие и хората да си имат парици, трябва да се спазва конституцията („Конституцията“). И Чудомир се смее наистина добродушно с познатата му любов към тези простички хора от народа. Но обърнете сега медала, за да видите другото лице на Чудомировия хумор. Не чувствувате ли вие тук смеха на народа, богат откъм чувства и мисъл, в който се крие изобличението на личните и обществени недъзи? Кой, ако не народът, научен от опит да мисли конкретно и да съобразява постъпките си с реалната обстановка, може така да се забавлява и толкова непринудено да се смее над залисиите и очевидните нелепости на Митя Питето? Нали същият този селянин („Дум-Павли и магаретата“), който е свикнал да се съди за нищо, от собствен опит ще се убеди колко му струват съдилищата в заобикалящото го отвсякъде измамно общество. А замислите ли се над комичните размисления на Чудомировия герой, който се сили чрез конституцията да създаде управя в обществото, вие ще се убедите, че само от народа Чудомир е могъл да се научи на този толкова тънък и

остър като бръснач изобличителен присмех. В тази наглед безобидна шега вие изведнъж разбирате, че цялата нелепост в разсъжденията на Чудомировия герой произтича не от самите тях, а от обществото и същата конституция, които са го докарали до такъв хал, че „да не може да се засмее от сиромашия“. Не е нужно да напомняме случаите, в които Чудомир, осмивайки със синовна загриженост дребните слабости на хората от народа, изобличава покварата на миналото общество, както и ония негови разкази, в които пряко са демаскирани въздействията на буржоазния морал.

Не по-малко важно е също да се види, че Чудомир, изобличавайки безнадеждната нравствена разруха на буржоазното общество, вижда изхода от нея единствено в *трудовата самоуредба* на живота, която само утрудените хора, обречените на крайна сиромашия могат да осъществят. Затова и Чудомир, който в разказа си „Село“ рисува бедствената картина от пълното икономическо опустошение на селото — в това сиромашко село е останал да лежи пред колибата си гладен като бежанец само майсторът на тънките свредлета Ибрям Чилингира — със свойствения си простосърдечен език ще се провикне: „Слушай, Ибрям, стига си лежал, стига си спал... Всички се изредиха да кметуват в това пусто село, и пак кмет няма. Сега вече е твой ред... Ставай, че работа ни чака... Ставай!... Най-напред ще поставим въоръжена стража от двата края на селото и зададе ли се някой политически демагог, ще го арестуваме и ще го пъкнем в нашия ракиен казан. Зададе ли се агитатор — вътре! Зададе ли се депутат — в казана! Ще подпалим огъня и ще ги стопим. Маста ще ни трябва после за селската вършачка, за трактора, за мелницата...“

Близостта на Чудомировия хумор до трудовия бит и трудовото самосъзнание на народа, до творческия оптимизъм на трудовия човек — ето какво прави творчеството на Чудомир пълно и днес със съвременен значение и поуки.

В своя хумор Чудомир е далеч от всяко резоньорство. Той е истински художник и всичко, което е искал да ви каже, той ви го е показал в самия човек — ако сте умни, правете изводи и сами съдете какъв е човекът и как той живее. И тъкмо затова, когато четем разказите на Чудомир, ние разбираме, че зад осмяната нелепост или наивното простодушие у човека се крие неговото унижение в живота,

че зад изобличителния смях на народа стои общото зло — немотията и безчовечието.

Несъмнено хумористичното перо на Чудомир не притежава познатата експресивност на идеите в хумора на Алеко или Елин Пелин. Но Чудомировият хумор, също така дълбоко характерен с отличителността на родния живот и родната среда, има индивидуалното си своеобразие. В хумора на безсмъртния автор на бай Ганьо ние срещаме все същия страстен интелектуалец. Алеко Константинов държи винаги открито своето поразяващо копие. Елин Пелин и в своите хумористични разкази е скрито сентенциозен. Но той иска и от читателя да бъде мъдър, за да го разбере. Чудомир е непосредствена мисловна и емоционална натура. Всичко, което той желае да ви каже, той ви го казва така, както народът е свикнал — съучастнически, често само с едно леко намигване, да ви отправи към истината. Фактът, че Чудомир за изобличаване на миналото общество прибегва до средствата на хумора, се обяснява пак с близостта на неговото творчество до народа. Хуморът е бил винаги най-изпитаното оръжие на народа в изобличаването на личните и социални недъзи. Затова и хуморът е вътъкът на народните пословици и приказки, в които народът е вложил цялата своя жизнена философия и мъдрост. Обстоятелството, че Чудомир в най-тежките години на политическия задух и социалния гнет на миналото можа под носа на властващата буржоазия да подхвърли на критика нейното прогнило общество, се дължи на онова съучастническо и шегобийски унищожаващо остроумие, което Чудомир беше усвоил пак от народа. И ние наистина никога не бихме могли да оценим истински творчеството на Чудомир, ако не разберем, че неговата сила се крие именно в този неподражаем народен хумор, който даваше основание на Вазовия Хаджи Ахил да завършва своите привидни, жестоко хапещи занасии с думите: „Ум — бръснач, змия — човек!“ Всяко сравнително изучаване на Чудомировото творчество ни открива непосредственото виждане и непосредственото вживяване на писателя в изобразяваната действителност. Това обяснява много черти от творческия процес и индивидуалния творчески стил на хумориста.

Чудомир е хуморист, за когото най-характерна е склонността да осмива жизнените несъответствия през очите на собствените си герои. Затова и неговият хумор достига до народното самосъзнание по най-

прекия път — чрез народното остроумие, шегобийството и хапливата ирония крият в себе си неуловимото жило на изобличението, което не нанася рани, но оставя завинаги незаличимия печат на *присмеха*. В това отношение Чудомир стои най-близо до Елин Пелин. Наистина на Чудомир не е присъща сентенциозността, отличаваща хумора на Елин Пелин, която издава горчивината на смеха и тревожния размисъл над жизнените несъвършенства. Но всичко, което се отнася до вътрешната близост с духовния мир на героите и до естествения стремеж да се следва неотклонно в изобразяването на действителността живият отклик на народното самосъзнание, е общ и най-ярък белег в творчеството на тези двама наши хумористи. Справедливо е, когато Чудомир на предявяваните към него изисквания от някои критици след Девети септември да бъде по-остър в своя хумор отговаря: „Искат даже от хуморист да стана сатирик. Това е глупост. Аз мисля, че чрез хумора по-добре се лекува, ако е за лекуване. Друг е въпросът, какво трябва да се предпочете в първите години.“ Отговорът на Чудомир е също потвърждение на тази най-характерна черта в творчеството му неговата дълбока свързаност с душевността и самосъзнанието на народа, с неговото привично чувство за хумор. Погрешно е от творчеството на един писател да се изисква това, което друго творчество и друг писател притежават като необходима своя отличителност и назначение.

Хумористът и сатирикът са двама родни братя в литературата. Но те, както в народните приказки, вършат своите подвизи, като вървят по различни пътища. Те се срещат, когато злото трябва да бъде победено със задружни сили. Сатирикът не е винаги длъжен да си служи с оръжието на хумора. Такива разкази на Елин Пелин като: „Нане Стоичковата върба“, „Братя“, „Сълза Младенова“, „Престъпление“, „Напаст божия“ и много други, са ярки сатирични творби на човешки характери и социални неправди, но в тях няма и намек от хумор. И обратно — на хумориста не всякога е потребно оръжието на сатирата. Но всичко това трябва да се разбира правилно, когато съдим за едно творчество и предявяваме свои изисквания към него. Затова нека читателят не ни се сърди, ако за момент го отклоним в не дотам привлекателната област на общите разсъждения, като дадем думата на теорията.

Най-отличителният белег на сатирата е това, че тя си служи винаги с преките удари на изобличението. Тя воюва непримиримо от определени социални и нравствени позиции и нейните изисквания са императивни. Хуморът крие повече и различни аспекти. Хуморът може да си служи и с оръжието на сатирата, когато това е необходимо, но той се създава на основата и на други жизнени поводи, освен изобличението. Прочетете Чудомировите разкази: „Иглата“, „Де оня глас“, „Треските“, „Врънн-врънн“, „Съседи“, „Резняк“, „Рачето“, „Баклата“, „Дядо Рачо чобанът“ и др., и вие ще се убедите, че да се изисква от хумориста да бъде в творчеството си едновременно и всякога изобличител-сатирик е чиста безсмислица. Защото и в литературата, както и в живота, канонът не издържа критика. Спомнете си за оная мила разпра между двамата старци („Иглата“), които пред мъждукащата светлина на огнището се мъчат напразно да вдянат конеца в иглата, защото малко по-късно пробудилата се внучка ще им открие, че иглата няма ухо. Или за онази, изпълнена с весело лукавство любовна игра между Тотка и Павле, в която се носи сякаш жизнерадостната мелодия на чувствата, родени внезапно с пробудените сили на пролетта („Де оня глас“). Опитайте се да скриете усмивката си, когато непринуденият чудомировски хумор в тези разкази премине като освежителен лъх над смръщеното ви чело. Как ще сторите това? В тези разкази има толкова радост от живота и простота, толкова задушевност и позната родна интимност, че вие чувствувате как веселият и безобиден хумор на Чудомир ви приютява сякаш в най-чистите убежища на народната душа. Хуморът и когато не е изобличение, не престава да бъде все пак познатата „игра“ с жизнени и човешки несъобразности. Но и такъв, той ни е не по-малко потребен, както огледалото е необходимо за човека да види *безобидната брадавица* на носа си или изражението на оня често неуловим *приток от жизнени сили*, които разхубавяват лицето ни с веселието и смеха. Несъмнено в тези случаи най-често е възникнал и поводът да се напомня за съществуването на онази безсъдържателна и повърхностна литература, която чрез изкълчената гримаса и пошлия анекдотизъм хаби естественото чувство за хумор. Но върху този въпрос нямаме никакво основание да се спираме, когато пред нас стоят книгите на истинския писател.

И така, на темата. Хуморът дори когато се налага да изобличава, е изобличение със средствата на смеха. Представете си двама души, които в приятелска компания се изобличават в едни или други свои слабости, осмивайки се взаимно. Безспорно е, че по-духовитият и по-остроумният от тях под прикритието на смеха ще бъде в състояние да изобличава с по-голяма сила както дребните, така и сериозните слабости на своя противник. Но представете си за миг, че във взаимните изобличения на противниците смехът секне. Очевидно, нещата взимат друг обрат. Работата става вече сериозна и противниците могат да стигнат до бой. Струва ми се, че не е необходимо да се обяснява колко повече всички тези неща имат значение в литературата, чието назначение е да изобличава не само личните, но и обществени недъзи. Сатирата е оръжие, употребата, на което вече ни напомня недвусмислено, че условната граница между смешното и сериозното е прекрачена, че работите взимат друг обрат. Изобличението престава да действа вече под прикритието на смеха и преминава в открито нападение. Бъди нащрек, безстрашни сатирико! Защото тези, които ти нападаш, могат не само да ти се разсърдят...

В областта на хумора ние можем всякога да открием присъствието на сатирика по язвителността на неговия смях. Но когато заглъхне и последното ехо на смеха, язвителността се превръща в самостоятелно оръжие на изобличението. Въпросът, който често ни задават — кое от тези две оръжия на изобличението е по-ефикасно! — става излишен. Всичко зависи от времето и обществените условия, при които живее писателят. Но едно при всички външни обстоятелства зависи единствено от писателя — проникателността на виждането и дълбочината на изображението. Гоголевият „Ревизор“ може да се струва на някого забавен и духовито скроен фарс, но това не му пречи да бъде произведение на хумора с дълбока изобличителна сила. Голямото изкуство не е било и не може да бъде никога плоска шега или истеричен крясък, защото истинският художник говори с езика на големите човешки истини, а този език стои над уличните разпри и лекомисления и суетен шум.

Чудомир е хуморист с вродено чувство на художник. Нему е известен „секретът“ на художественото превъплъщение и затова той умее да ни подсказва важни истини под безобидното изображение на най-обикновените и делнични случки от живота. При това Чудомир,

който се е учил преди всичко от народа на трудното изкуство да използва лечебната сила на смеха, е винаги верен на себе си. Та Чудомир е всякога сред народа, дори когато жилото на неговия хумор е насочено към привичния живот на хората и слабостите на обикновения човек.

Който познава усмивката на Чудомир, може да ви каже много за самия човек. В тази свойска, сърдечна усмивка има милосърдие и горчивина, неразделни от оня изпитателен поглед, който с някакво добродушно лукавство ти поставя сякаш невидими примки, за да те улови натясно и да те привлече още по-близо до себе си. Това е усмивката на знаещ човек, преживял много и опознал родните хора с техните вечни грижи и малки радости, с неизменните им хитрини и човешки слабости. В тази усмивка, понякога широка и щедро грейнала, понякога притулена зад престорена начумереност, хапливото жило на смеха не иска да уязви, а подсказва, че те разбират. Такъв е Чудомир със своите нашенци. Към злите, порочните и алчните той става мълчалив и непристъпен. Тогава, ако се интересуваш какво мисли Чудомир за тях, почакай да видиш какво ще се появи върху портретите, които той, без да промълви дума, рисува: ето ги тук, гледай ги, колкото искаш, Чудомировите посмешища.

Творчеството на Чудомир е едно от тези редки явления в литературата, където не остава нищо скрито. Наред с всичко друго то разкрива напълно и характера на самия творец. Чудомир е от малкото писатели, за когото можем да кажем, че неговото творчество е и неговият *автопортрет*.

В цялото творчество на Чудомир ние не можем да намерим нито една творба, в която писателят да размахва камшика на лютия сарказъм. За Чудомир са непознати гръмотевичните изражения на вазовския дух, който произнася присъди над своята съвременност, страстната непримиримост на пламения Алеко или отмъстителните слова на Михайловски. На Чудомир не е свойствен и скритият размисъл, пронизващ от начало до край творчеството на Елин Пелин, този наглед най-спокоен живописец в литературата ни, който с хумора си единствен може би е успял да упражни пряко влияние върху Чудомир. Но това е така, защото Чудомир е преди всичко смехотворен. Затова той е способен да вижда смешното не само у другите, но и в себе си. Изкуството да размива е за него преди всичко приятелство и

дружба. През своя дълъг живот Чудомир бе принуден често да пести парите. Но в замяна на това раздаваше неограничено и безкористно истинското си богатство — смеха, с който природата го бе щедро надарила. Погрешно е да искаме от Чудомир да бъде такъв, какъвто не е, както е погрешно, ако поради характера на творчеството му не искаме да видим печата на неговата съвременност и дълбокия му социален смисъл. А творчеството на Чудомир, както видяхме, крие дълбоко в себе си остра социална проблематика. Дори когато Чудомир се смее заедно със своите герои над дребните човешки пороци и слабости, ние разбираме защо този смях е едновременно и защита на нравствените устои у народа, и изобличение на съществуващата поквара в обществото. А какво да кажем за ония неподражаеми чудомировски портрети на еснафщината, егоизма и пошлостта, в които се оглежда сякаш карикатурата на едно общество, осъдено на вечен присмех? Ако Чудомировият смях в редки случаи става язвителен, Чудомировите социални карикатури заживяват сякаш сред самите нас с неизличимия печат на присмеха. Те носят с появата си нещо повече от язвителността на изобличението — станали са *посмешища*. Време е, струва ми се, да приключим спора: кой писател ни е повече потребен — хумористът или сатирикът? Потребен ни е писателят.

Чудомир е единствен наш значителен писател, за когото можем да кажем, че творчеството му принадлежи изцяло на хумора. Дори в най-трагичните дни на своя живот Чудомир намери сили, за да запази познатото лице на хумориста, доброжелателната си ирония и човечната си усмивка към света. Необичайно и в много редки случаи той се показва на читателя без познатите черти на хумориста, и то за да ни докаже сякаш още по-неопровержимо своята човечна природа и корените на социалността в своето творчество. Сред своя щедро раздаван хумор Чудомир е скътал един малък наниз от разкази, в които всяка странична е горчива сълза от живота: „Дядо Видьо“, „Майка“, „Мобилизация“, „Един живот“, „Из старата чаршия“, „Убиец“. С чувство на преклонение рисува той и образа на своята майка в книгата, която не успя да довърши, но над която бе поставил вече заглавието, казващо всичко — „Мама“. В тези случаи пред читателя застава един друг, изтръпнал от състрадание и болка, дълбоко съчувстваващ на човека писател, който със силата на реалистичното внушение и със съдбовната си привързаност към родните хора застава редом до Елин

Пелин и Йовков. А неговите разкази „Под шарената черга“, „Розобер“, „Жетва“, „Старини“, „Семеен портрет“, се нареждат до най-високите постижения в българския разказ, нямащи равни на себе си в изобразяване святия образ на българската майка, отдала всяка частица от себе си на труда и земята и на грижата за своите деца.

В нашата литература Чудомир заема свое място. Това място той заема не само със социалното значение на своя хумор, но и поради всичко онова, което отличава всяко истинско творчество. Малките хумористични разкази на Чудомир притежават белега на необикновена виталност и на една смехотворна дарба, толкова рядко срещана в литературата въобще. Те носят неповторимия печат на творческата индивидуалност на писателя и се утвърждават с яркостта на националната си отличителност и самобитност. Затова и в нашата литература Чудомир е един — неговите подражатели веднага се познават. Затова и за Чудомир можем да кажем като за неговите „нашенци“ — писател-нашенец.

Чудомир е от тези писатели, които умеят да ви водят в разказа, без да чувствувате присъствието на разказвача. Но и в това умение Чудомир има нещо свое. Чудомир веднага ви среща с героите си. И ако той не ви накара веднага да ги слушате, той ви ги представя така неусетно, сякаш те ви са отдавна познати, и самите вие можете да споделите свои наблюдения върху тях. Чудомир никога не ви въвежда в разказа по вазовски. Той не ви подготвя за постепенното развитие на сюжета. Той ви вмъква изведнъж в самата случка и в събитието. На Чудомир не са присъщи и средствата, чрез които Елин Пелин изобразява природата. Той най-малко може да бъде наречен писател-пейзажист. Чудомир рисува природата чрез самите вас, в начина, по който вие ѝ се любувате заедно с него и с неговите герои — той ви кара да я чувствувате като част от своите собствени преживявания. И всичко това е така, защото Чудомир не обича повествованието. Щеше да бъде наистина чудно, ако Чудомир, освен като автор на малкия хумористичен разказ беше ни оставил някакъв опит в по-широките и разгънати жанрове на повествованието. Това едва ли би му се удало. В начина, по който Чудомир общува със своите герои, има нещо от познатата интимност, с която авторът на „Българи от старо време“ ни

запознава с прочутите си герои дядо Либен и хаджи Генчо, като ни въвежда неусетно в света на техните комични превъплъщения и добродушни нрави. По каравеловски Чудомир обича също да се любува на родната природа. Но в отличие от прочутия автор на „Българи от старо време“ Чудомир е чужд на всяка излиятелност. Той е художник със силно развито чувство за пестеливост и мярка. Той е строг към всяка дума, която, казана в повече, може да издаде присъствието на автора, да напомни, че той си е поставил преднамерено за цел да разказва. Тези несъмнени прилики между Чудомир и автора на „Българи от старо време“ не са плод на съзнателни влияния. Те са резултат на преки въздействия, произтекли от един общ източник — непосредствения израз на чувствата и мисълта у нашия народ, формирани от продължителния навик, да се общува отблизо с човека и природата. В непосредствеността на живата разговорна реч у народа и в оня прелестен примитивизъм на човешките взаимоотношения, приучили родният човек да се самоизявява непринудено сред околните и природата със своеобразието на всички черти от националния характер, са заложени дълбоките корени, които продължават да свързват съвременната ни литература с миналото. Те именно, какъвто е случаят и с Чудомир, обясняват защо топлината от онова човешко простодушие и познатата ни родна интимност от „Българи от старо време“ може да достигне до нас и чрез книгите на днешните писатели, ако те поддържат жива връзката на литературата с народа.

Диалогът в разказите на Чудомир е най-яркото доказателство за отношението на художника към богатството и изразителността на простата разговорна реч у народа. Чудомир обича да ни осведомява за своите разговори с многобройните си селски познайници.

С него те се държат напълно естествено, защото не го чувствуват гражданин или пазарянин, а селянин като тях. Затова, щом стане дума за творчеството му, Чудомир не крие „секрета“ на изкуството да си служи с диалога: „В момента, когато описвам героите си, аз ги виждам и слушам. Ако е добър диалогът ми, значи, че добре съм ги слушал. В кръчми, по улици, край порти аз обичам да слушам и същевременно да записвам постройката на изречението им, обратите на речта, особените думи, фигуративните им изрази и пр. Аз например съм запомнил и мога да ви цитирам и сега типичните говори на чирпанци, хасковци,

калоферци, горнооряховци, търновци и на всички села в околията.“ Диалогът на Чудомир се нуждае от специално изследване. Той е от ония постижения в нашата литература, които говорят най-убедително за ръста на писателя.

Чудомир е майстор на диалога. В него той чувствава живото присъствие на своите герои и умее да ги разпознава, където и да се намират те. Когато героите на Чудомир разговарят, писателят стои сякаш сред самите тях и им се любува. Чудомир обича да слуша как неговите герои разговарят и знае тънко и неуловимо да ги подканя към непринуден разговор. А достатъчно е да послушате Чудомировите герои, за да разберете колко силно развито е чувството у писателя към изразителността на живата народна реч. Малко е, ако кажем, че посредством диалога Чудомир ни дава възможност да разпознаваме характерите на неговите герои. Умението на Чудомир да портретува посредством диалога е забележително. Рядко Чудомир ни казва как изглеждат външно неговите герои. Колкото и да е чудно, писателят Чудомир, който освен перото много често държи в ръката си четката на художника, няма вкус към външното портретиране на героите си. И все пак читателят никога не може да забележи това. А и как би могъл да го забележи, когато образите на Чудомировите герои са толкова физически осезаеми, щото би било наистина чудно, ако питаш как изглежда героят, който цял-целеничък е застанал пред теб. Много често, когато слушаме как говорят Чудомировите герои, мисълта ни неволно ни отнася към Вазовите „Чичовци“. И това не е случайно. Портретизацията на Чудомировите герои е така тясно свързана с характерологията на речта и, така непосредствено изведена от особеностите на народния говор, че сходството е неопровержимо. Но това сходство, което Чудомир сам обяснява с факта, че „в моето село Турия и в Сопот говорят един и същ език и разстоянието по права линия е по-малко от десет километра“, обяснява и нещо друго. Обяснява голямата изобразителна сила на народния език и необходимостта от истинска дарба у писателя, за да може да си служи с живите форми на речта.

Дарбата на Чудомир да си служи с живата народна реч в изображението на своите герои е несъмнена. Но това е дарба на художник, който се е научил да познава и да владее своя материал за целите на художественото изображение. Затова и Чудомир знае как да

използува живите акценти на езика и да отстранява диалектните форми, когато те държат на дистанция героя от читателя, когато съществува и най-малката опасност разговорът между писателя и неговите читатели да напусне областта на изкуството и да премине в областта на езикознанието. За Чудомир такава опасност не съществува. Неговото творчество е нагледно потвърждение на богатството, красотата и изразителността на живия народен език, а неотслабващият интерес към Чудомировите герои — най-убедителното доказателство, че читателят обича този език.

Повече от три десетилетия Чудомир, усвоил образната реч, простотата и неподправеността на народния хумор, приучен от самия народ на хумористичния му начин на виждане, издигаше *културата*, на българския хумор, като в същото време разширяваше неговите въздействия и средствата му за духовно и социално общение. Със своето творчество Чудомир обогати хумора ни преди всичко с онази интимност, чистосърдечие и откровеност и оня непреднамерен, заразителен смях и веселие, които разкриха по-свободно и непринудено темперамента и жизнелюбивия дух на българина. С цялото си творчество Чудомир доказва, че да се повишава културата на хумора съвсем не значи да се гони от него смехът. В областта на хумора смехът е еднакво потребен както за личното и социално *изобличение*, така и за духовния и социален *афинитет* между хората, независимо от това дали ще засяга делничния бит и морал, или областта на разума и интелектуалните отношения. Чудомировите нашенци ни показаха, че смехът е свойствен не само на примитивните отношения на бита, но и на живота на цивилизования човек. Смехът всякога ще придружава цивилизования човек, защото винаги ще представлява *повече от очевиден* израз на всяко кривогледство и на всяка несъстоятелност на мисълта и човешкото поведение пред изискванията на живия живот.

Казано е твърде отдавна, че усмивката е свойствена само на човека. И това е така, защото в съзнателното отношение към света хуморът е бил винаги израз на по-висш разред съзнание у човека — съзнание за жизнените несъответствия и за произтичащата от тях субективна деформация на обективните стойности на нещата. В зависимост от жизненото значение на явленията хуморът може да се движи от шегата и веселието до най-острата сатира. А според

характера на осъзнаваното несъответствие той може да бъде игра и развлечение или най-висше познание и самопознание — насмешка над собственото незнание. Детето се забавлява, когато наблюдава гонитбата между игривото коте и „живото“ кълбо от прежда. Но смехът на Мефистофел не е развлечение, а отрицание, което води към нови, неизвестни светове на знанието. Смехът е многостранен, както са многостранни и духовните интереси у човека. Айнщайн се е смял сигурно също така непринудено, когато е откривал, че „бълхата в юргана“ се е оказвала и в науката твърде често причина за заблуждения и грешки, както непринудено се е смял над комичните премеждия на безсмъртния хидалго, който в името на най-благородни човешки помисли е воювал с вятърните мелници.

Разказите на Чудомир са нагледен пример как трябва да се повишава културата на смеха и на народния хумор. Чудомир ни показва, че да се повишава културата на хумора съвсем не значи да се лишава той от непосредствената сила на смеха и живите извори на емоционалността. Писателят издига културата на хумора, като го въвлеча навсякъде в сложния и многостранен свят на хората, за да се превърне той не в случаен спътник, а в неизменен съветник на разума и съвестта на съвременния човек. Да превърнеш непосредствената сила на смеха в сила, изразяваща хуманизма на своето време — какво по-сигурно доказателство от това и за присъствието на писателя сред неговите съвременници.

Днес творчеството на Чудомир ни е необходимо не само с изобличението на онова, което времето е отрекло, но и с изобличението на съществуващите злини в живота. Наред с всичко то непрекъснато ни напомня за познатата взаимност и отзивчивост на трудовия човек от народа. Затова разказите на Чудомир не престават да ни вълнуват, като разкриват духовната чистота и жизнелюбие на трудовите хора, прекрасната душа на народа. В нашия живот не са престанали да виреят нравствените плевели на миналото. В него не само продължава да живее, но и твърде умело се приспособява старото съзнание и старият морал на човека от миналото. Живеят още в село подобията на Чудомировите герои Пеньо Горския, Коно Кантонеринът и Петко Пъдарина. И живеят те немного различно от своите съименници в разказите на Чудомир, макар и някои от тях да са станали селски и кооперативни ръководители. Вкопчала се е като

троскот в нашата действителност душата на еснафа. Жива е още Фроска Бачопеткова и Чудомировата махленска клюкарка. Нещо повече, тя е намерила начин да се измъкне от провинцията и да се настани в столицата. Сега нея може да я видите не само в киното и пред портата на как'Сийка, но и в организацията на Отечествения фронт, където тя още по-ловко ще одумва своите махленци из махалата и ще шушука тук-там. Еснафският индивидуализъм не е престанал и при новите условия да създава познатите от миналото свои герои: парвенюто и големановците. Ако вчера еснафът е бил способен да се кичи с отличията на буржоазната показна външност, днес той е способен да се накичи с марксистически формули и да превърне собственото си поведение във формула. Крачейки смирено в общите редици, той умее понякога да попритичва незабелязано, за да се настани на ръководна длъжност. И тук много скоро, отделяйки своята самодоволна посредственост от другите, започва да си въобразява, че именно неговата личност управлява, че не друг, а той именно, подобно на Чудомировите управници, „коли кучето“. В разказите на Чудомир днешният читател ще намери не само обяснението за приспособленческата природа на еснафа, формирана под въздействието на буржоазния морал от миналото, но и разобличението на онези герои, които продължават да се прилепват към живота със своите дребни лукавства и хитрости, да се перчат с дребните си душици, прикривани зад маската на големството и постовеите.

Хуморът на Чудомир ни е необходим обаче не само със своя изобличителен присмех. Необходим ни е днес той и с оня неудържим жизнерадостен смях, който е присъщ на народа. Това е чудният чудомировски смях, който те кара да забравиш за миг делничното, който освежава душата и пълни сърцето ни със светла и чиста радост, който те приучва да обичаш повече хората. Прочетете Чудомировите разкази: „Де оня глас“, „Треските“, „Иглата“, „Врънн-врѳнн“, „Компетентът“, „Съседи“, „Рачето“, „Баклата“, „Дядо Рачо Чобанът“ и др., и вие ще почувствувате тази ободрителна музика на смеха, която пробужда у вас духовни сили и желание да общувате с хората, да бъдете по-често при тях. Този шегобиец, весел, искрящ смях, от който народът ни никога не се е лишавал, който му е служил като отдушник в неговия напрегнат труд, е днес за нас насъщна необходимост. И никакви криворазбрани формули за самоцелен хумор не могат да

заклучат сърцето на народа за шегата, за веселието и смеха, защото няма самоцелен хумор, когато той не е гавра, хихикане, пошло и плоско остроумие, а жизнена потребност на човешката душа, готова да откликва чрез смеха и на невинната човешка преструвка, и на безобидната хитрост.

Смехът е познание, изкуство и духовно здраве. Затова той е бил потребен на човека през всички времена. Потребен е днес той и на съвременника, когато една тотално механизирана епоха със своите злокобни сили носи заплахата за дехуманизация на човека, кошмарите на самотността и шизофреничната отчужденост от обществото. Сега, когато много често в безкръвната усмивка на нашия съвременник прочитаме плахостта и духовния смут на загубилия пътя човек, смехът ни е нужен като ведрата светлина на утрото. Защото смехът има необикновената сила да гони сенките на страха и да възстановява доверието и близостта между хората, защото той прави света по-достъпен, понятен и разбираем, като ни го показва и откъм неговото *опако*, и защото не допуска компромис, когато посягат да отнемат радостта, която той носи на човека. Затова и смехът не може да се създава предубедено. Той трябва да бъде свободен, многостранен и пълнокръвен.

Нашият народ, който в своя хумор е знаел да подхвърля на остро бичуване и жигосване обществените недъзи, но който в същото време се е смял и на невинното простодушие, като е изпращал да му търсят черна желва или райско птиче с жълто на главата, е дал най-убедителни доказателства за това. Нашите хумористи има какво да научат от Чудомир в създаването на оня хумор и оня смях, които трябва да формират стила и духовния строй на новия, жизнерадостен и пълноценен човек. Вазов съветваше: „Да бяхме пели повече, да бяхме се смеяли повече, да бяхме живели повече, може би щяхме да бъдем и по-добри, искам да кажа, по-хуманни.“

Чудомир бе един от малцината в нашата твърде навъсена литература, който, познавайки природата на народния хумор и окрилящата сила на смеха, помогна за разкрепостяване хумора на българина от неговата затвореност и привична сдържаност, като в същото време върху широката основа на жизнената наблюдателност откри скритите импулси на една чувствителна, богата и девствена народна душа. С непритворството, чистосърдечието, благородството и

волността на смеха в своите къси и непридирчиви като весели анекдоти и народни закачки разкази Чудомир направи смеха все по-често да се явява на нашата трапеза не като случаен гост, а като искрен съветник на ума и сърцето на българина.

Запазил непринудеността и правдивата сила на народното мислене, хуморът на Чудомир завладява със своето честно и откровено отношение към света. Той е израз на доверие към човека и пленява не само с чувствената си жизнерадост и с взаимността, но и с благородството на духа, което изисква от самите нас да бъдем непритворни и искрени. Може би тъкмо затова Чудомир никога не направи опит да пише нарочно за децата. Незаменим смехотворец, той знаеше от свой опит, че смехът има свойството да прави и възрастните простодушия и доверчиви като децата. Смехът у Чудомир е като самородно злато — той веднага може да се различи по онази чистота и детско простосърдечие, за което светът няма тайни, а нещата имат свои души, способни да ни разбират и привличат.

Творчеството на Чудомир е най-красноречивото доказателство, че за истинския смях са необходими чисти сърца, защото безчестието и неискреността създават само грозни и фалшиви гримаси върху нашите лица. Хумористът Чудомир, разсмивайки другите, никога не криеше своята усмивка. Отправена към хората като израз на доверие и разбиране, тя излъчваше и светлината на онази непомръкваща радост, която говори за човешка близост и за живата съвест на писателя. И когато се прощаваше със света, Чудомир си отиде с тази неизменна доброжелателна усмивка към хората. С нея той ни подсказваше сякаш нашия дълг към живота. А прощалните му думи бяха по-скоро напомняне към живите: „Не се плаша... Чистата ми съвест ще ми бъде добра възглавница.“

Тази усмивка на Чудомир остана да ни окриля с веселието и смеха на неговите нашенци и с човечното си отношение към света.

Петър Пондев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.